

Володимир ЗАДОРЖНИЙ, Микола ВЕГЕШ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА У СВІТЛІ НОВИХ ДОКУМЕНТІВ

Карпатська Україна жила і боролась у надзвичайно складних міжнародних умовах. А якщо додамо, що її внутрішнє становище було не легшим, то стає зрозумілим, що новоствореному урядові доводилось діяти жорстко й безкомпромісно. Не можна не погодитися з українським дослідником О. Мишаничем, що акт проголошення державності в березні 39-го був “природний процес... Не був він рівним, проходив у жорстокому двобою з ворогами українства, у боротьбі за утвердження великої Української Правди за Карпатами”¹.

Регент Угорщини М. Горті ще у вересні 1936 року швидко знайшов спільну мову з Гітлером на рахунок Чехо-Словаччини й Підкарпатської Русі². Однак Гітлер довго загравав із Закарпаттям, інтригуючи цією грою передовсім Угорщину. Не наважуючись суперечити Гітлерові, угорська влада вирішила обмежитися засиланням на закарпатську територію банд терористів. Головна мета цих терористичних акцій полягала в тому, щоб до краю загострити внутрішню ситуацію в регіоні. Ми не можемо відкинути і той факт, що на Підкарпатті станом на 13 лютого 1939 року жило 25 894 особи угорської національності, що становило 4,71% загальної кількості населення³. Далеко не всі угорці були палкими прихильниками Горті, але, без сумніву, він сподівався на їхню підтримку. Подальші події повністю підтвердили його сподівання. Вже 16 березня 1939 року, тобто на другий день після Сейму, коли В. Гренджа-Донський із міністрами Карпатської України Ю. Брацайком і М. Долинаєм в'їхали до Тячева, все місто було обвішане угорськими прапорами. Причому вони з'явилися ще до приходу угорських військ.

Терористи М. Козми нападали переважно на села, що лежали на кордоні з Угорщиною. Проте з'являлися вони й у містах, зокрема в Берегові. Через Торунський перевал постійно переходили польські терористи. Саме це змусило коменданта Волівської Січі С. Фігуру поставити в селі Торунь січову сторожу. На 25 лютого 1939 року в державній прокуратурі у Великому Березному перебувало під арештом 345 терористів⁴. Щоб не давати угорському урядові привід до безпосередньої інтервенції, Августин Волошин наказав не відкривати проти них кримінальної справи⁵.

Першою жертвою терористів, звичайно, вважають чеського жандарма Андрія Ригана, який співчував національно-визвольній боротьбі закарпатських українців. Жертви були під час майже кожного їхнього нападу. Так, два вояки чеської армії загинули в Яблунові, один четник у

Вучковому, фінансовий урядник у Прислопі⁶. В цьому самому селі поранено двох дітей⁷. На 25 листопада 1938 року тільки польські терористи завдали закарпатцям матеріальної шкоди на суму 277 500 чеських крон⁸.

Хоча чеська влада й обіцяла карпатському урядові підтримку в боротьбі з терористами, однак головну роль у захисті краю все-таки відіграли січові відділи, а часто-густо й самі жителі населених пунктів. 8 лютого 1939 року Пресова служба Карпатської України повідомляла, що “на село Прислоп напало 10 польських терористів і зайняли пошту. Будинок пошти збомбардували ручними гранатами і забили поштового урядника Калину. Разом з мужем своїм боронила пошту пані Калинова. Шматки гранати розірвали їй груди і голову”⁹.

А. Волошин, відповідаючи на протест польського посла, змушений був заявити, що “такі виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діланням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин”¹⁰. Карпатський уряд мусив також визнати, що Карпатська Україна неспроможна відбити напади¹¹.

Таким чином, численні напади угорських і польських терористів ускладнювали й без того важке становище Закарпаття в 1938 — 1939 роках.

На території краю активно діяла угорська “п’ята колона”, яка розповсюджувала дезінформацію про карпатський уряд та його прем’єра, видавала листівки протичеського і протиукраїнського характеру. В лютому 1939 року по містах і селах Закарпаття були розкидані листівки й виголошувалися гасла “Вон з чехами”, “Бий чехів”, що мало на меті загострити вже й так напружені відносини між підкарпатським і чеським урядами. Августин Волошин поставив перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України завдання “всяку таку протидержавну й протинародню агітацію вже у корени унеможливити й щоби проти інспіраторів протичеської агітації виступити енергійно...”¹².

Нерідко на користь Угорщини агітували греко-католицькі священники. Апостольський адміністратор Карпатської України в Хусті Преосвященний Діонізій повідомляв відділ преси і пропаганди, що “о. Сілвай Нестор весь час пропагує поміж селянами на підставі радіооголошень з Будапешту”¹³. Пістрялівський священник Іван Йосиф 29 жовтня 1938 р. “проголосив, що солодкого чоловіка Бродія зкинули з міністерського предсідництва, а на місто нього поставили Волошина. Волошин битанг, злодій, він нас продасть. Коли би була завтра неділя, то я сам пійшов би до Ужгороду і сам його заб’ю”¹⁴. За проугорську агітацію був затриманий ужокський парох Золтан Шолтес¹⁵.

До боротьби з законним урядом закликали листівки протиукраїнського характеру, розповсюдження яких особливо посилилось у період підготовки до плебісциту, що його так домагався угорський уряд. Під багатьма з листівок стояв підпис: “Комитет незалежності русинов”. Хто входив до його складу, поки що з’ясувати не вдалося. “Братья! — говорилося в листівці, — нам не треба чешского и украинского панства, но мадыарскую низменность... Мы с чехами только 20 лет жили, но с мадыарами 1000 лет жили вместе. Ци хочете, чтобы этот старый щастливый свет вернулся? От вас зависит!

Голосуйте на общую родину русских и мадыаров!”¹⁶

Велика кількість листівок була спрямована проти чехів. Той-таки “Комитет...” переконував закарпатців, що Підкарпатська Русь тільки “разом з Угорщиною дасть нам волю, заробітки і кращу будучність”¹⁷

Листівка під назвою “Послухайте це і запам’ятайте собі!”, видана 4 листопада 1938 року, прямо закликала до терору. Вона закінчувалася словами: “Наша терпеливість закінчилася”¹⁸.

Дуже прикро, що навіть до Карпатської Січі проникло чимало ворогів українського національного відродження. В. Гренджа-Донський писав, що були вони й у Головній Команді Січі¹⁹. Так, січовик Іван Соломко, провідник команди в Арданові, заявляв, що “навіть малі діти в селі починають говорити про те, що владу не можна прийняти, бо навіть родак пана прем’єра о. А. Волошина — місцевий парох висловлюється, що о. Волошин уже давно заслужив на мотуз”²⁰. Усіляко паплюжив Волошина навіть його зять Вака²¹, а прем’єр-міністр не звертав на це ніякої уваги. Волошин ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися в товаристві його недругів. Коли державна прокуратурія хотіла відкрити кримінальну справу проти Єлизавети Гроскопф, яка сказала, що “Волошин дурний і ціла влада дурна”²², то прем’єр просив цього не робити. І таких випадків було чимало.

Хоч би що робив Волошин у таких ситуаціях, вони, без сумніву, породжували сумніви у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. Аби запобігти цьому, служба преси і пропаганди вела контрпропаганду. Про це свідчать листівки, що звеличують Волошина та його політику:

Хто Волошина не любить,
той себе і край загубить.
Буде праці, хліба тут
і настане добробут²³.

Отже, поряд із численними диверсіями терористів, внутрішній спокій у краї порушувала антиукраїнська й античеська пропаганда, заклики скинути законну владу. В такій ситуації потрібна була консолідація всіх українських сил Закарпаття. Уряд А. Волошина мусив удатися до певного обмеження демократії. До такого обмеження зараховуємо в першу чергу розпуск усіх політичних партій і утворення Українського національного об’єднання (УНО). Степан Росоха писав, що “провід УНО зразу став на ґрунт українського націоналізму і вповні прийняв його платформу та ідеологію”²⁴.

Августин Волошин наказав закрити деякі закарпатські журнали. В одному з наказів говорилося, що “з огляду на виразно протидержавний і підбурюючий зміст писань, в інтересі спокою і консолідації краю доручаю негайно видати заборону поширювати на території Карпатської України такі видання: “Русин”, щоденник — Мукачів; “Карпаторусській голос”, щоденник — Ужгород; “Русский Голос”, тижневик — Ужгород”²⁵.

Голова Севлюської (тепер Виноградово) української народної ради М. Мандрик повідомляв відділ преси і пропаганди, що “в Севлюші і в кількох селах севлющини була розповсюджена новинка “Дневник”... Кожна її стаття гидким та підлим способом нападає на все, що українське; взиваючи “подкарпаторусский” народ до протесту... Необхідно застановити часопис”²⁶. З вищесказаного зрозуміло, якою б була дальша доля сучасної закарпатської газети “Подкарпатська Русь” (видання “Общества карпатских русинув”), яка відверто закликає до перегляду акту возз’єднання краю з Великою Україною в 1944 році, чим фактично проводить антидержавну політику.

20 листопада 1938 року, згідно з наказом Августина Волошина, на

Закарпатті був утворений і почав діяти концентраційний табір Думен. До нього могли потрапити:

1). дезертири та втікачі з заграниці.

2). політичні провинивці з нашого краю.

3). особи, які провиняться проти інтересів внутрішнього ладу та спокою, як напр. неумотивованим підвищенням цін., підбурюванням та саботажами всякого роду.

4). особи, що провиняться проти інтересам держави та республіки, оскільки проти них неможна виступити судовим шляхом²⁷.

Дозволимо собі висловити деякі міркування з цього приводу. Що стосується першого пункту, то він, без сумніву, порушувався. Хоча б у тому, що “втікачів із заграниці” уряд поділяв на “своїх” і “чужих”. Свої — юнаки та дівчата з Галичини, які поповнювали Карпатську Січ і які потім віддавали свої життя за Срібну землю. Чужі — польські шпигуни й диверсанти, що проникали навіть до Головної Команди Січі. Їх негайно відправляли до концтабору. Тезу про прихильне ставлення до галичан підтверджує безліч доказів. Назвемо хоча б один. 30 червня 1938 року прикордонна сторожа повідомляла уряд: “Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгороду”²⁸. Дозвіл вони одержали. Маємо з цього приводу підтвердження Йосипа Рушачака з Карлових Вар (Чехо-Словакчина), який тоді був уповноважений вирішувати такі питання²⁹.

Що стосується другого пункту, то він був найменш конкретним і тут могли мати місце різні розходження. Згідно з ним, до табору повинні були потрапити особи, що вели антидержавну пропаганду, розповсюджували листівки, виголошували підбурювальні гасла. Звичайно, що багато залежало від місцевих органів влади, а туди нерідко проникали люди на зразок січовика Соломка, які своїми вчинками дискредитували вищу владу. Деякі, користуючись великими повноваженнями, чинили самоправство. Завдяки їм, люди опинялися в таборі тільки за те, що вважали себе русинами. Тоді це було не модно. Нам невідомо, якою була подальша доля водія Філака, який сказав, що “свище на цю жебрачу службу”, що “в цій українській банді довго не буде, бо він русин”³⁰.

Загальновідомо, що в 1938 — 1939-х роках посилилася спекуляція продуктами, порушувалася виплата грошей тощо. З цим треба було вести рішучу боротьбу, адже певні сили використовували такий стан справ задля своєї мети і знову ж таки задля дискредитації влади. Українська народна рада Нижнього Бистрого в грудні 1938 року скаржилась урядові Карпатської України: “... Не дивлячись на загальне підвищення цін життєвих продуктів, фірма Розенбліт і Грос робітничу платню знизила, а деяких робітників не виплатила...”³¹

Безумовно, що такі акти, як розпущення політичних партій, безальтернативні вибори до Сейму, закриття деяких друкованих органів, утворення концтабору, були недемократичними. Однак, ураховуючи низку факторів (складна міжнародна обстановка, диверсії угорських і польських терористів, активна і спрямована протиукраїнська пропаганда в краї, що її вела угорська “п’ята колона”, заклики до скинення законного, уряду тощо), уряд Карпатської України, в інтересах збереження спокою в державі і маючи на меті створити нормальні умови для соціально-економічних перетворень у краї, вирішив дещо обмежити демократію і сконсолідувати всі українські сили Закарпаття. Саме тому на мітингах тих часів можна було побачити гасла: “Хто не з нами, той — проти нас!”, які так

нагадують нам роки громадянської війни на території колишньої Російської імперії, а згодом — сталінські часи.

Чи дає це нам підставу вважати Карпатську Україну чорною сторінкою нашої історії? Незважаючи на всі помилки, яких припустився уряд Августина Волошина, його політика дістала підтримку й місцевого населення, й української діаспори. Українське Національне Об'єднання в Канаді вітало закарпатців із заслуженою перемогою на виборах 12 лютого 1939 року: “В неділю, 12 ц. м. очі 500.000 українців Канади звернені до Вас, брати і сестри Карпатської України... Хай Господь Бог благословить Карпатську Україну в ту велику неділю”³². Привітальні телеграми надійшли також від українців США й Аргентини³³.

До А. Волошина надходили сотні листів від українців, яких доля розкидала по цілому світу. Всі вони готові були допомагати карпатському урядові своїми знаннями й досвідом. Марко Павленко, що проживав в Ірані, як вчений-меліоратор, писав, що “радо прибуде на Закарпаття і прислужиться молодій державі”³⁴. Відомий учений і перекладач Борис Тесленко, член-кореспондент Всеукраїнської асоціації сходознавців, який брав участь у двох дослідницьких експедиціях до країн Середньої Азії, зазначав у листі до А. Волошина, що готовий “вмерти на шляху боротьби за долю своїх сестер, братів, за право свого народу(...), бо, вмираючи, людина знає, чого вона прагнула, і хоч, може, вона й не дійшла, проте — йшла...”³⁵ Свої послуги пропонував колишній полковник УГА Олександр Красицький³⁶. Росіянин Сергій Федоров — “доктор прав, інженер, економіст, воєнний та морський воздухоплаватель, полковник Війська Кубанського, армії української та інженерних військ бывшего російського флоту та морського відомства” писав, що й він бажає “прислужити всіма своїми силами на добро Русі Підкарпатської”³⁷. Його співвітчизник Ф. Юр'єв, що жив у Німеччині, пропонував себе як фахівець-правник, що за своє життя попрацював суддею, слідчим і прокурором³⁸. Свої привітання та моральну підтримку висловлювала редакція “Молодої України” в Парижі³⁹ й журнал “Далекий Схід”, який видавали українці в Маньчжурії⁴⁰. Осип Думін, який представляв Політичну Колегію у Львові, а сам мешкав у Данцігу, писав, що “Галичина могла б вислати Карпатській Україні в першій мірі срокових кооператорів, інженерів і шоферів”⁴¹. Відомий архітектор М. Шумницький повідомляв із Франції, що може пригодиться для справи “розбудови Хуста у велике Європейське місто”⁴².

Карпатська Україна мала всебічну підтримку, принаймні моральну. Такий акт міжнародної солідарності українців став можливим тому, що уряд Карпатської України проголосив незалежність не щоб відокремитися від решти України, а щоб у майбутньому з'єднатися вже навіки. Ще напередодні Сейму у “Проголошенні Всеукраїнської Народної Ради до усього українського народу!” (10 листопада 1939 року) недвозначно заявлено: “...Кличемо Тебе сього дня, народе Український, а кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!”⁴³ І коли студенти, гімназисти, селяни й робітники, закарпатці та галичани, буковинці і словаки йшли на ворожі танки, вони готові були віддати свої юні життя за Карпатську Україну, яку вважали частинкою великої соборної України. Вони були слабо-озброєні, не навчені військовій справі, “лицарі абсурду”, як сказав про них Зореслав, але:

Минулося, та не забулось. Хуст
Остався спомином живим понині:
Розстріляний стрілець, а з його уст
Останній покрик: “Слава Україні!”⁴⁴

Хоч яка суперечлива історія Карпатської України, але ми, яким так би хотілося бути носіями єдиної правди, не маємо морального права перекреслювати цю славну сторінку в історії краю. Бо, перекреслюючи її, ми тим самим паплюжимо могили тих “лицарів абсурду”, які пішли в бій і не повернулися додому. Вони віддали свої життя за свободу рідної землі. Як сказав Альбер Камю, тільки за свободу є сенс умирати, “бо тільки тоді людина певна, що вона вмирає не зовсім”⁴⁵.

Ужгород

- 1 Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: історико-літературний нарис. — Ужгород, 1991. — С. 12.
- 2 Химинець Ю. Закарпаття — земля української держави: Нотатки з історії Закарпаття. — Ужгород, 1991. — С. 89.
- 3 Закарпатський обласний державний архів (далі — ЗОДА). — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 144. — Арк. 3, 4.
- 4 Там само. — Спр. 17. — Арк. 3.
- 5 Там само.
- 6 Там само. — Спр. 65. — Арк. 12.
- 7 Там само.
- 8 Там само. — Арк. 13.
- 9 Там само. — Спр. 159. — Арк. 9.
- 10 Там само. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 2.
- 11 Там само. — Оп. 3. — Спр. 156. — Арк. 5.
- 12 Там само. — Спр. 65. — Арк. 60 — 62.
- 13 Там само. — Спр. 73. — Арк. 30.
- 14 Там само. — Спр. 83. — Арк. 8.
- 15 Там само. — Спр. 170. — Арк. 5.
- 16 Там само.
- 17 Там само. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 3.
- 18 Там само. — Арк. 2.
- 19 Див: Вегеш М. Галичани на Закарпатті. // Україна і світ. — Торонто, 1992. — 26 лютого.
- 20 ЗОДА. — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 73. — Арк. 30.
- 21 Вегеш М. Земляк про земляка. // Радянська Верховина. — 1991. — 21 вересня.
- 22 ЗОДА. — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 176. — Арк. 8.
- 23 Там само. — Оп. 3. — Спр. 86. — Арк. 8.
- 24 Росоха С. Сойм Карпатської України. — Львів, 1991. — С. 25.
- 25 ЗОДА. — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 48. — Арк. 16.
- 26 Там само. — Спр. 75. — Арк. 4.
- 27 Там само. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 13.
- 28 Там само. — Оп. 3. — Спр. 64. — Арк. 13.
- 29 Особистий архів М. М. Вегеша.
- 30 ЗОДА. — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 173. — Арк. 80.
- 31 Там само. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 1.
- 32 Росоха С. Сойм Карпатської України — С. 54.
- 33 Там само.
- 34 ЗОДА. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 36. — Арк. 1.
- 35 Там само.
- 36 Там само. — Спр. 52. — Арк. 2.
- 37 Там само. — Спр. 54. — Арк. 4.
- 38 Там само. — Спр. 56. — Арк. 5.
- 39 Там само. — Оп. 2. — Спр. 5. — Арк. 1.
- 40 Там само.
- 41 Там само. — Оп. 3. — Спр. 173. — Арк. 15, 16.
- 42 Там само. — Арк. 53.
- 43 Там само. — Спр. 64. — Арк. 163.
- 44 Моя Карпатська Україно. — Ужгород, 1992. — С. 204.
- 45 Камю А. Бунтующий человек. — М., 1990.